

Dok su stari dijelovi Banje Luke Novoselija i Gornji Šeher smješteni neposredno na obim obalama Vrbasa, Donji Šeher koji je podigao Ferhat Paša Sokolović između Vrbasa i Crkvene u svome daljem razvoju se udaljavao od Vrbasa i širio duž Carskog drumu, dijela puta Bosanske Gradiška-Jajce. Ovaj drum koji danas predstavlja magistralu Banje Luke pod nazivom Mladena Stojanovića, ulica Titovog drumu i Kozarska ulica, imao je u tursko vrijeme isti pravac od Bojića-hana pa kroz čaršiju produžavao ka Gornjem Šeheru. U Gornjem Šeheru drum je napustio dolinu Vrbasa uspio se na Koljanske planine i preko Zmijanja i Čadjavice proslijedio ka Jajcu. Poslije su opštinske vlasti izgradile novi put Banja Luka - Jajce neposredno uz samu rijeku Vrbas kroz njegove veličanstvene kanjone prolazeći kroz Rekavice Krupa na Vrbasu, Dočac i Baljvine.

Carski drum koji na ulasku u Banju Luku prolazio kroz široko banjalučko polje koje se prostiralo između ograna banjalučke Kozare, Petričevačkih brda i Vrbasa koji je u tom svome toku pravio veliku okuku ispred tvrđave skrećući ka sjevero-istoku i ispod Veselog brijega skrenuo ka sjeverozapadu prema Delibašinom Selu i proslijedio svoj tok sjevernim smjerom prema Klačnicama i Laktašima.

Prolazeći kroz ovako prostran i ravan teren trasa puta bila je dosta široka ali prema svjedočanstvima putopisaca za turskog vremena na put je bio zapušten blatnjav pun rupčaga i barica a zbog ravnoga terena trasa nije bila ni strogo fiksirana. Tek poslije austrijske okupacije pristupilo se uređenju ove saobraćajnice a naročito na području same Banje Luke. Utvrdjena je trasa puta od Bojića-hana do Crkvene na kojoj riječi je bio za vrijeme turskog vremena preklopkoga se prelazilo u čaršiju. Ovaj drveni most koji je bio namjenjen za prelaz kola i drugih vozila, bio je posve blizu nivoa toka rijeke čiji je tok bio vrlo nizak, takoda se je njemu prilazilo dosta jakom nizbrdicom koja je počinjala od današnjega hotela "Palas". Pored ovog kolskog mosta postojali su i posebni pješački mostovi, sa jedne i druge strane kolskog mosta.

Kada su austrijske vlasti rekonstruisale i izgradili putanju drumu, oni su na istom mjestu na Crkveni podigli novi kameni most koji je odgovarao novoj trasi drumu.

Nasute su obale Crkvene sa jedne i s druge strane i uređeni prilazi za novi most tako da je izbjegnuta ranije strmina. Most je bio jedinstven i za kolskih i pješačkih saobraćaja naime sa jedne i s druge strane mosta uređeni su pješački prolazi. Za razliku od staroga mosta ovaj se most izdizao iznad nivoa rijeke za nekih 7-8 m tako da su neke zgrade koje su ranije bile uz drum u čaršiji sada bila znatno niže od nivoa drumu. Tako je jednospratna kuća veletrgovca koja se nalazila sa desne strane po prijelazu mosta u čaršiju ostala u rupi dubokoj preko 5 m iako je u prizemlju dijelu kuće bila magaza i dućan ovoga trgovca. Isto tako samo manje ostali su ispod nivoa drumu radnje Duda Poljokana, Nikole Sandalaj, Gaje Tomića koje su se nalazile sa lijeve strane drumu. Ovaj most faktički i sada postoji samo je zbog presvodjavanja rijeke Crkvene od drumu pa do Rudarske ulice izgubio značaj mosta mada on predstavlja izlaz presvodjene rijeke koja otvorena teče preko nekadašnje govedarnice (pijace) i ulijeva se u Vrbas.

Sjevarna granica Banje Luke u tursko vrijeme bila je u Bojića-hanu koji je naziv naselje dobilo po Bojića Hanu koji je tu postojao. Kao što je rečeno austrijske vlasti su od Bojićahana pa do Crkvene renovirali konstruisani drum tako da je kolovoz bio širok 10-12 m. Sa obe strane kolovoza trasirani su pješački putevi uz koje su posadjeni drvoredi i kestenovi. Kolovoz je bio nasut šotorom i odvojen od pješačkih staza dosta dubokim jarcima, a isto tako i aleje su jarcima bile odvojene od bašta ispred kuća. Zbog ogromnog kućnog prometa šotor se je mrvio drum je bio vrlo prašljiv a za kišne periode i blato, aleja je bila nastala sitnom pržinom. Kasnije su drvoredi posadjeni i na dijelu drumu koji je iz čaršije vodio prema Gornjem Šeheru nekako blizu do Ali-pašinog turbeta. Ova aleja kao i vrbaska aleja te druge aleje koje su Austrijanci podigli mnogo su doprinijeli ljepoti našega grada.

Ulazeći u Bojića-han kod sadašnjeg Auto-servisa drum je prelazio preko potoka Postranca na kome su austrijske vlasti postavile kameni most. Ovaj potok spuštao se je sa Petričevačkog brda prolazio pokraj sadašnje Njegoševe ulice skrenuo uz Masarikovu ulicu i obuhvatio zemljište sa istočne strane na kome je sada podignuto naselje Nova Varoš, presjekao Milana Radmana ulicu i kroz Rosulje a iza bašta kuća u Bojića-hanu izašao do drumu pa poslije 50 m toka u pravcu sjevera presjekao drum i preko banjaličkog polja produžio prema Vrbasu. Pre ulaska u Banju Luku od

Bosanske Gradiške na sjeverozapadnom dijelu banjalučkog polja koje se dotle protezalo nalazila se svinjska pijaca. Naime iako je postojala u gradu stočna pijaca neposredno pokraj čaršije a na domaku džamije Ferhadije ispod Kastela sa obe strane rječice Cerkvene za turskih vremena na tu pijacu nisu se smjeli dogoditi ni prodavati svinje. Ovo zbog odnosa među nama prema ovoj vrsti stoke a tako je ostalo i poslije okupacije za vrijeme austro-ugarske vlasti . Ova svinjska pijaca bila je na početku današnje ulice Braće Podgornika a na tom mjestu preko puta izgrađene bezijske stanice Jugospetrola podignute su za nove Jugoslavije 4 zgrade kao radnički stanovi koji su izgrađeni akcijama a koje su poslije zemljotresa srušene . Pokraj zemljišta gdje su bili torovi stočne pijace za nove Jugoslavije podignuta je parna pekara koja sada služi kao magazin pošto je nova pekara podignuta u Vrbani. Južno od svinjske pijace na lijevoj strani druma idući u grad podigli su austrijske vlasti Maltu a u istoj zgradi je bila policijska stanica . Ta zgrada je do nedavno postojala na raskršću druma i Tranzitnog puta koji ide preko banjalučkog polja. Iza zemljišta gdje je bila svinjska pijaca kao i iza Malte protezalo se je banjalučko polje koja je presecala željeznička pruga dje-lila je njegove glavine, protezala od Vrbasa aleje¹ rijeke Vrbasa. (~~i rijeke Vrbasa~~) Idući dalje iza Malte banjalučko polje se fak-tički sve do današnjeg pozorišta i zgrade Arhiva Bos. krajine prostiralo do druma s tim što je najprije na dijelu banjaluč-kog polja od objekata koji i sada postoje podignut veliki park u kome je bila smještene vojna bolnica sa mnogo paviljona , fabrika Duvana , Biskupska palata i rimo-katoличка crkva koja je usljed zemljotresa porušena a na njenom mjestu postavljena nova, te zgra-da komande mjesta u kojoj je sada Arhiv.

Prostor između Malte i parka vojne bolnice bio je sve do 1918. god. gotovo u potpunosti izgrađen nekonstruisan izrazan tragovima vadjanja pijeska i šodora i kolskim tragovima kojim je pijesak neplanski izvadjen . Poslije završetka I svetskog rata ovo zemljište je parcelisano i podijeljeno solunskim dobrovolj-cima te se je taj dio počeo izgrađivati a faktička izgradnja je završena kada je poslije II svjetskog rata na sjeverozapadnog di-jelu polja podignuta gradska mljekara . Prve kuće su tu podigli još za vrijeme stare Jugoslavije bivši dobrovoljci Uroš Stefano-vić, Božo Varičak , Jovo Golić , Djordjo Mičević, i drugi.

Za vrijeme I svjetskog rata sjeverno neposredno uz park Vojne bolnice sa sjeverne strane podigle su austrijske vlasti 2 velike prizemne zgrade koje su služile za smještaj vojske. Pošto je parka vojne bolnice uz drum se još pružalo banjalučko polje sve do željezničke gruge gdje je postojalo stajalište Carski drum. Tu je za vrijeme austrijskih vlasti najprije podignuta Anglikanska crkva čiji su pripadnici bili većinom Nijemci a poslije je sjeverno od nje podignuta jedna njemačka zgrada koja je nosila naziv *Peraspera ad astra* u kojoj su stanovali neki Nijemci. Ove zgrade i sada postoje. Za stare Jugoslavije južno od Anglikanskoga hrama podignuta je zgrada Učiteljske škole sa konviktima i pomoćnim zgradama koja i sada postoji i u njoj se nalazi Medicinska škola. Iza željezničkog stajališta o kojem je bila riječ austrijanci su podigli nekoliko paviljona za kasarne iza stare Jugoslavije se ovaj objekat služio vojsci i zvao se Mali logor. Između Malog logora i prostora koji obuhvata fabrika Duvana postojao je jedan široki dio banjalučkog polja koji je služio kao prolaz. Međutim sada je i taj prostor uključen u krug Malog logora gdje se i sada nalaze vojni objekti naše armije. Na zemljištu koje se nalazi južno od Malog logora proteže se prostor sa proizvodnim zgradama upravnom zgradom, salom, magazinima i drugim objektima koji se svi objekti nalaze u velikom drvećem i nasadima uređenom parku u lijepoj visokoj ogradi sa betonskim stubovima. Za vrijeme stare Jugoslavije u parku je sjeverno od fabričkih dvorana sagrađena sala koju sada koristi kulturno-umjetničko društvo "Pelagić" a još dalje prema Malom logoru za nove Jugoslavije podignuto je dječije bđdanište. Južno kod parka fabrike Duvana nalazi se biskupski dvor, isto tako u parku i zelenilu a dalje novo podignuta rimo-katolička crkva sada sagrađana u novom stilu od betona. Stara crkva bila je sa zvonikom dosta velika ali bez neke umjetničke vrijednosti fasada je bila potpuno jednostavna i bijelom bojom okrečena. Poslije toga slijedi zgrada komande mjesta koju su austrijanci podigli ~~prilikom~~ odmah poslije okupacije za gradnju ove zgrade austrijanci su rekvirirali materijal koji su Srbi odnosno njihova crkvena opština pripremila za gradnju crkve. Od ovog materijala sagrađen je i oficirska ~~manjaša~~ koja se nalazi pod nazivom Rudolf Wailer (Rudolfovo boravak) d koje se dijelovi i sada nalaze među vojnim objektima koji se nalaze JNA aleji neposredno pokraj bivše zgrade socijalnog osiguranja.

Iz svega izloženoga vidi se da lijeva strana druma za turske vlasti nije bila izgrađena i da se je tu tek izgradnja počela za austrijskih vlasti i nastavila sve do danas. Desna strana

na druma i u tursko doba bila je izgrađena i sačinjavala je naselje Bojića-Han. Međutim Bojića-Han je počinjao faktički od kuće Orlovice Plavčić od koje počinja i drvoredi, to je stara zgrada ringlovana od ćerpića (sada renovirana) za koje tvrde da je u njoj bio smješten Han od Bojića po kome je ova naselje i dobilo naziv. Od Malte u Bojića hanu na desnoj strani druma gdje se sada nalaze radionice i drugi objekti auto-servisa bila je poljana i njive. Poslije I svjetskog rata tu je podigao dosta daleko od druma solidnu kuću Hilmija Džumišić čije je zemljište i bilo. Poslije I svjetskog rata trgovac Ostoja Petrović podigao je sjeverno od pomenute Plavčića kuće dve prizemne kuće sa lokalom i za stanovanje na terenu koji je bio dosta niži od nivoa druma. Ove kuće i sada postoje a poslije zemljotresa sagrađena je jedna kuća na nivou druma sa lokalima.

Bojića-Han je naselje sa nizom većinom prizemnih kuća sa trgovačkim zanatskim radnjama kao i za stanovanje. I u dvofaštima su sagrađene manje stambene zgrade. Bojića han je naselje koje je i poslije zemljotresa doživjelo najmanju promjenu a ni za stare Jugoslavije nije se znatno izmjenilo. U trgovaca koji su imali svoju radnju u Bojića-hanu u zadnjim danima turske vladavine bili su Ilija Bogojević, Ostoja Petrović, Djordjo Pančević, Prole Buhnjević i Mišo Popović. Od objekata koji su postojala još od turska vremena su sinovi pok. Ilije Bogojevića svoju jednospratnu kuću sa lokalima i nadogradili impozantnu solidnu jednospratnu zgradu sa 2 velika lokala i 3 stana a u dvorištu prema Plavčića kući podigli veliki jednospratni magazin. Ovo su izvršili za vrijeme stare Jugoslavije. Zgrada je poslije zemljotresa obnovljena, magazin koji je za nove Jugoslavije adaptiran u stambenu zgradu poslije zemljotresa srušen.

Isto tako trgovac Milutin Jovašević je stare Jugoslavije jednospratnu kuću koju je kupio od ~~Prole~~ Prole Buhnjevića podigao na dva sprata. Ova zgrada koja ima dva lokala i više stanova i sada postoji. Poslije zemljotresa srušena je jedna dosta velika kuća na jedan sprat Lazara Popovića koja je imala lokale u prizemlju a stanovi na spratu i dijelom u prizemlju. Ovom kućom završavan je naselje Bojića hana jer se idući prema gradu nalazilo uz sam drum neizgrađeno zemljište iza koga je vodila Dobraševa sada Kočićeva ulica, a u koju se iz Bojića hana prilazilo putem ispred spomenute kuće Lazara Popovića.

Ovo prazno zemljište prostiralo se do Jevrejskog templja koji je podignut poslije okupacije kada se u Banju Luku doselili Jevreji Ješkenazi dok su još za turske vladavine u B.

Luci živjeli Šefardi koji su imali svoj templ u Jukića ulici sada prostorije "Gđaša "

Za vrijeme austrijskih vlasti prosječena sadašnja Milana Radmana ulica zvana naselje "Bare" onda je ono neizgrađeno zemljište presječeno i tako povezano naselje "Bare" sa drumom.

Za vrijeme stare Jugoslavije na južnom dijelu ovog zemljišta prema jevrejskom templu podignuta je osnovna škola koja i sada postoji a u kojoj je poslije zemljotresa smještena narodna biblioteka "PETar Kočić". Za nove Jugoslavije na onom manjem neizgrađenom dijelu a sjeverno od škole podignuta je velika stambena zgrada sa lokalima u prizemlju kojoj zemljotres nije naškodilo.

Poslije završetka II svjetskog rata zbog malog broja Jevreja u B. Luci jevrejska bogomolja je ~~pre~~ služila je jedno vrijeme kao mehanička radionica a poslije je adaptirana za gimnastičku salu škole "Mladen Stojanović". U Zemljotresu je oštećena i srušena a na tom mjestu podignuta je zgrada Crvenog krsta. Poslije jevrejskog templa za vrijeme prvih dana austrijske uprave između druma i Dobraševe ulice podignut je niz takozvanih vila. One su nalazile udaljene od ivice aleja na otvorenom prostoru koje su obrazovane u parkove sa drvećem cvjećem i ukrasnim šibljem sve su bila ukrašene fasadama i imale cvijeće. Ovih vila bilo je 3 do pruge a 8 od pruge. Za vrijeme II svjetskog rata od bombardovanja je nastradala vila Mate Benutića a na njenom mjestu sagrađena je zgrada ŠIP "Vrbas" služila kao direkcija a sada se u njoj nalazi Geodetski zavod. Zemljotres su izdržale gotovo sve ove vile osim posljednje koja treba da se ruši. Istina u zemljotresu su mnoge oštećene pa su morale da se saniraju tako da se pri tome nije pazilo da se održi njihova prvobitnost izgubile su svoju fizionomiju a time i svoju ljepotu. Ovo naročito važi za vilu Franca Klumera a poslije trgovca Marka Rivnjakovića, bila je sagrađena u baroknom stilu sa kitnjastom fasadom i balkonima ulazima stepeništima vodoskokom u parku a sada poslije sanacije ostali su bez svega toga. Svoju fizionomiju susačuvali Vila Rust. Tu je imala svoj atelje, vlasnica vile prva fotografska radnja u B. Luci. Ova je vila sada vlasništvo Nikole Krstanovića. Isto tako nepromjenjene su i poslije sanacije vile Markse Djurkovića dr. Ovičića sada vlasništvo Ivice Makara vila Štokman sada časnih sestara i vila dr. Čurića, vila Žebrež iz Srpske crkvene opštine malo su izgubili na kitnjasti lik svojih fasada. Vila Cica

bivše vlasništvo Mladena Djurdjije adaptirana je poslije II svjetskog rata i u njoj su smještene osnovne prostorije radio Banje Luke .

Poslije niza ovih vila niz kuća prema centru grada znatno je udaljeniji od drumu i aleja . Između njih i aleje bile su velike ograđene bašte najvećim dijelom parkirane kroz koje su vodile puteljci u pojedinim kućama. Gradjevinska linija ovih kuća odgovarala je liniji bivše Dobraševe sada Kočićeve kuće koja je bila izgrađena samo na zapadnoj strani dok je njenu istočnu stranu činila pozadina vila .

Ovdje treba da napomenem da su između drumu i Kočićeve ulice pokraj vila postajale ulice koje i danas postoje. Jedna je između centra i prve vile koja se sada ruši. Druga pokraj pruge i viđe Marka Livnjakovića . Treće između vile dr. Cvijića i vile crkvene opštine veže drumu i Pave Radana ulicu zvanu Nova varoš te između viđe Sokman i vile dr. Ćurica te ispred vile Kanonika KOranića koja još nije sanirana. Ovaj dio drumu doživio je svoje najveće promjene. Od Kočićeve ulice prva kuća na drumu je bila jednospratna kuća sa dućanom u prizemlje kapijom kroz zgradu i stanom na prvom spratu. Ova kuća je bila je vlasništvo Simeuna Dobraša djeda po majci Vese Masleše. U dvorištu ove kuće bila je visoka parterna kuća u kojoj za vrijeme svoga boravka u B.Luci stanovao Petar Kočić što ga je Dobraševa ulica kasnije dobila ime po njegovom imenu. Uz Dobraševu ulicu poslije okupacije napravljena je jedna lijepa solidna kuća jednospratna, samostan rimo-katoličkih crnih sestara . U dvorištu su bile sagrađene još dvije dvorišne zgrade . U uličnoj zgradi časne sestre su držale osnovnu školu a bavili su se i drugim djelatnostima muzičkom školom višom školom itd.

U zemljište časnih sestara bilo je zemljište braće Zamfe i Mike Biblije. Na njemu je više u unutrašnjosti bila mala stambena kućica a ispred nje takodje jedna mala kućica sa čepnikom . Poslije I svjetskog rata časne sestre su otkupile ovo zemljište Biblija i proširile svoju zgradu tako da su na postojećoj zgradi do ulice podigli još jedan sprat a uz nju još dogradile još isti dio i tako je nastala impozantna palata sa prostranim svjetlim učionicama i salama. Dvorišne zgrade su služile za konvikt i spavaonice časnih sestara . Poslije II svjetskog rata prestala je prosvetna djelatnost časnih sestara. Zgrada

je djelom korištena za stanovanje a u posljednje vrijeme u njoj je bila Viša ekonomska škola . Uz zgradu ženskog samostana odnosno zemljište braće Bilbije nalazilo se zemljište trgovca Steve Pamučine koji je tu imao veliku prizemnu stambenu zgradu veliku baštu i park ispred kuće. ~~Steve~~ Stevo Pamučina spada takodje u onu grupu Hercegovaca koji su se doselili za turska vremena u B.Luku i udarili temelje banjalučkoj privredi . Imao je vrlo lijepu radnju manifakturnom robom naročito sortiranu za bogate muslimanske porodice (čohu svilu i kadifu) . Poslije okupacije ekonomske stanje se je tih porodica mjenjala tako da ~~na~~ ni poslovi Steve Pamučine nisu išli najbolje,osim toga on je bio izložen političkim progonima jer je bio na čelu srpskog ~~pijaničkog društva~~ pjevačkog društva "Jedinstvo" kojom društvu je bio kum prilikom osveštavanja zastave . Ovom prilikom je u B.Luci održana velika manifestacija jer su na proslavi učestvovala mnoga pjevačka društva ne samo iz Bosne i Hercegovine nego iz Srbije i Vojvodine . Zbog svega toga osnovna situacija Pamučine se pogoršavala dolazio je u krizu ali ga je smrt od svega spasila. Nije imao djece iz poznate porodice Pišteljića koja je u starosti pala na pomoš srpske crkvene opštine . Za vrijeme stare Jugoslavije ovu kuću su kupili sinovi Špiridona Ugljenovića, koji je u B.Luci iako učitelj po struci otvorio prvu knjižaru koja je poslije proširena na štampariju. Njegov sin Dušan srušio ju je Pamučinovu kuću i tu podigao dvospratnu vilu ispred kuće park zasadjem raznim ukrasnim šibljem i drvećem. U dvorištu je podigao još jednu prizemnu kuću.

U z Pamučinu kuću nalazilo se zemljište Antunača koji je bio ečim u turskoj vojsci poreklom Albanasa . On je na tom zemljištu imao svije stambene kuće .Jedna jednospratna riglovna druga prizemna solidnije gradjena. Za vrijeme I svjetskog rata njegove kuće i zemljište kupio je advokat dr. Marko Rebac . Otvorio je advokatsku kancelariju i saziđao modernu kuću . Na gradnji ove kuće radili su kao radnici ~~Ruski~~ zarobljenici. Za vrijeme stare Jugoslavije koristeći svoje političke veze sa dr. Korošecom koji je u to vrijeme bio Ministar šuma i ruda dr. Rebac ovu svoju kuću prodao državi za šumsku direkciju koja je bila osnovana. Medjutim kada je poslije podignuta šumska direkcija sada zgrada srednje Ekonomske škole , ova zgrada je

bila korištena za stanove činovnika šumske direkcije. Poslije I svjetskog rata iz pomenute zgrade u bašti podignuta je montažna prizemna kuća sa dva stana u kojoj je stanovala porodica inž Ljube Golića a u manjem stanu šofer šumskog preduzeća.

Pokraj kuće Antunača nalazila se isto tako prizemna stambena kuća, dosta visok parter, kuća je bila starinske gradje gradjena od čerpića i sagrađena još za turskog vremena. Ovu kuću je 1908. god. od trgovca Vase Mihajlovića kupio Dušan Puvačić koji je u Banjoj Luci otvorio prvu trgovačku agenturu (1908.god.) . Ova kuća preživjela je zemljotres i u njoj je stanovao Zlatko Puvačić sa svojom porodicom do 1963. god. U dvorištu ove kuće bila je praonica i šupe .

Do ove kuće više povučena u dvorište bila je prizemna stambena kuća, nizek parter, Zamfe Kneževića. Od njega je ovu kuću poslije II svjetskog rata kupio Boško Crnjadak i tu podigao modernu visoko parternu kuću a u dvorištu sagrađio garažu i više pomoć. objekata .

Do ove parcele do koje se kuće nalazila Crnatka nalazila se parcela Djordje Kneževića. Tu su se do II svjetskog rata nalazile dvije manje stambene kuće niske i primitivne koje su poslije srušene tako da je cijela parcela od aleje pa do željezničke pruge bila neizgrađjena.

Do ove parcele nalazila se parcela Djure Zvonara. Prema ulici se nalazila jednospratna kuća sa jednim stanom i jednim dućanom u prizemlju, kroz kuću je vodila kapija kroz dvorište. U dvorištu je bila jedna jednospratna kuća i dvije prizemne manje. Sve ove kuće bila su starinske čerpičare .

Do njih se nalazila kuća jednospratna trgovca Djordje Stričevića solidno gradjena od pečene cigle, kroz zgradu je kapija u dvorište .

Sve ove zgrade u kojoj je bio dućan Simeuna Dobraša i kuće u kojoj je stanovao Petar Kočić pa do kuće Djordja Stričevića srušene su poslije zemljotresa i na njihovom mjestu očišćen je prostor za podizanje nove zgrade doma JNA u nove zgrade komande mjesta kao i uređenja parka oko ovih objekata te puta koji veže Titov drum sa Braće Pavila ulicom i Tranzitnim putom .

Od kuća stare Banje Luke ostala je još jednospratna kuća Milana Jankovića bivšeg trgovca iz Banje Luke sa kapijom kroz zgradu . U pitanju je stambena zgrada sa dva stana u spratu i prizemno . Ova zgrada je isto kao i porušena Stri-

čevićema sagrađjena od cigle a podignuta je za vrijeme Austrijske uprave. Na ovo zemljište na kome se nalazi i sada postojeća kuća Milana Jankovića nalazilo se je sve do nove Jugoslavije neizgrađeno zemljište Lazara Delića Popovića i njegove sestre Mare Borovnice. Ono je služilo kao bašta sve 1950. godine kada je podignuta vila koja u japanskom stilu u kojoj sada stanuje Mišo Popović a u pozadini iste poslije zemljotresa podignuta je velika stambena zgrada od osam spratova .

Do ove parcele bilo je zemljište Lazara Milića sina Save. Savo Milić je bio jedan od prvih Hercegovaca iz okoline Trebinja koji se je 50-tih godina 19 vijeka doselio u Banju Luku i tu počeo baviti trgovinom . Njegovu djelatnost nastavio je sin Lazar koji je poslije prebistao u industrijalca podigao je pilanu u Jošavki a njegov brat Konstantin završio je pravni fakultet u Beču i poslije se bavio advokaturom. Na ovom zemljištu do ulice bila je starinska jednospratna kuća sagrađjena od čerpića uz koju je u dvorištu bilo još zgrada. Jedan dio svoga zemljišta južno od postojeće porodične kuće sagrađjena je još za turskog vremena podigao je zubar dr. Kale dvospratnu modernu kuću koja je i danas postoji . Uz Milića zemljište nalazila se još jedna prizemna kuća u kojoj je od 1908. do 1911. g. bilo srpsko zabavište. Prva učiteljica u zabavištu bila je svastika dugogodišnjeg učitelja Ksenofona Zite a poslije je kao učiteljica bila Danica Slavnić a poslije je služila kao stambena zgrada. Za stare Jugoslavije kuća je srušena a na njenom mjestu sagrađjena je kuća bivšeg ljekara Jevrenina dr. Azarjana koja i sada postoji, naslonjena uz kuću dr. Kale.

Dalje kod Hotela "Bosne" na mjestu gdje je sada robna kuća "Centra" preduzeća "Metal" nalazilo se zemljište Spasoje Babića takodje Hercegovca porijeklu koji je kao i Lazar Milić od trgovca prerastao u industrijalca i imao je pilanu u Bočcu. Za turskog vremena uživao je veliki ugled i učestvovao je u poznatoj borbi protiv Turaka 1875. godine. Uz svoju veliku porodičnu jednospratnu kuću starinske gradje on je nešto dalje prema jugu imao moderniju prizemnicu koja je srušena kada je sagrađen hotel "Rudi Čajavec" i ostali Čajavečki objekti za koje je iskorišteno sve zemljište do Štrosmajereve ulice koja prolazi pokraj hotela "Bosne" .

Uz prizemnu zgradu Spasoja Babića nalazila se je veća stambena zgrada Vukosava Gruberovića sagrađena za vrijeme austrijske ere. Bilo je objekata i u dvorištu . Zgrada je imale više stanova . Kroz sredinu prizemna vodila je kapija u dvorište, ova zgrada služila je za rentu navedenom trgovcu koji je bio poreklom iz Drvara .

Do Gruberovića zemljišta nalazilo se zemljište Djurdje Avdanovića takodje Hercegovca . Na ovome zemljištu ali na na gradjevinskoj liniji nego više unutra jedna je bila na dnu neposrednu uz željezničku prugu a druga bliže drumu. Radilo se o manjim prizemnim zgradama sagrađene radi austrijske ere. Do ovog zemljišta nalazilo se zemljište Jove Surutke na kome se smještalo više kuća. Uz Avganovićevo zemljište nalazila se jedna veća jednospratna kuća u stilu Pos. Čardaka na četiri vode. Od kuće je vodila zidana ograda sa kapijom za dvorište do koje je vodio put do drumu kroz baštu ispred kuće . Dalje na uglu drumu iz Štrosmajereve ulice nalazila je jedna jednospratna stambenakuća sa užim licem ali se je zato produžavala uz Štrosmajerovu ulicu i većim dijelom zatvarala dvorište. Dalje u dvorištu prema pruzi bile su objekti koji su služili preduzeću "Mitra Koprivice" za spremište fi-jakera kao i štale za konje .

Naime u ono vrijeme nije bilo auto-taksija nego su saobraćajne usluge nudile fijakeristi, tako je imao svoju fijakersku radnju spomenuti Koprivica koji je raspolagao sa više fijakera.

(Obakvih fijakerskih radnja bilo je više pored pomenutog Koprivice bili su tu: Aleksa Kandić, Miško Trnar, Katana, Dervišić i drugi.

Kao i sada drum se kod današnje zgrade Arhiva grada račva , ~~između ulice i puta koji se od puta odvaja~~ tj. odvaja se lijevo prema Vrbaskoj aleji danas aleja JNA i Sime Šolaje, ulici. Između drumu i ovoga puta koji se od puta odvaja smještena je zgrada Narodnog pozorišta. Do podizanja pozorišta nalazila se je na raskršću između dviju ulica glavna gradska ~~Mala~~ izgrađena od solidnog materijala sa trijemom okrenutom Bojića-hanu. Na trijemu se nalazila decimalna vaga . Zgrada iako je bila mala lijepo je djelovala .

Iza zgrade Malte nalazio se mali park koji je podignut u isto vrijeme kada je i park ispred bivše zgrade komande mjesta. Ovaj park je imponirao visokim platanama kao i ostalim drvećem ribama i kestenjem koje su pružale duboku hladovinu te je bio vrlo prijatan odmor na klupama koje su po parku bile postavljene. Ulaz u parku je bio iz Šolajine ulice i sa drumu da se prolazi ne bi koristili za zapreke postavljene su prepreke na taj način da je na stub zasadjjen na sredini prolaza postavljene ukrštene grade koje se mogle pokretati što je omogućavalo pješacima prolaz. Poslije I svjetskog rata u park je držao paviljom Ćiro Ćepikalović Solunski dobrovoljac koji je držao kafanu. Od parka dalje prema jugu nalazilo se je stovarište dakle Lazara Milića. Ovo zemljište prostiralo se izmedju drumu i sadašnje Sime Šolaje ulice. U Sime Šolaje ulici postoji i sada zgrada u kojoj je bila poslovna prostorija stovarišta a u kojoj se sada nalazi krojačka radnja. Poslije I¹ svjetskog rata ovo zemljište služilo je kao ljetna bašta KAB-a a kada je poslije zemljotresa izvršena adaptacija pozorišne zgrade ovo zemljište uključeno je za pozorišne potrebe. Do ovog zemljišta bila je jedna moderna solidna zgrada sagrađena za austrijske ere to je visoki parter i jedan sprat sa dva komforna stana i sa ulazom iz ulice. Poslije zemljotresa ova je ulica je srušena jer je zemljište predviđeno da se na njemu podignu zgrade lutkarskog pozorišta i narodne biblioteke. Zbog podizanja ovih objekata potrebno je da se sruše sve postojeće zgrade od pozorišta pa do Doma kulture kako one na Titovom drumu tako i one koje se nalaze u Sime Šolaje ulici. Do zemljišta na kome je srušena napred pomenuta zgrada vlasništvo Milana Jankovića trgovca nalazi se dvorište zgrade koja se nalazi u Sime Šolaje ulici a u kojoj je sada prodavnica "Lesnine". Ta zgrada po svome podizanju u prvim godinama poslije okupacije bila je hotel, poslije je ju je kupio Mladen Djurdjija koji je uz ovu zgradu podigao i parnu pekaru i na spratu je stanovao. Dvorište zgrade na ovom zemljištu koristi preduzeće "Vetproma". Dvorište je ograđeno visokom zidanom ~~kućom~~ ogradom. Do srušene kuće Milana Jankovića nalazi se u dvorištu "Vetproma" jedan prizemni magazin koji svojim užim dijelom izlazi na ulicu i tu je bila prodavnica hleba a sada lokal nekoga sadjije. U sastavu ovog dvorišta na njenom jugozapadnom dijelu do drumu nalazi se jedna mala zgrada sa lokalom u kojoj je za vrijeme

Austrije "Fabrika sode i Krahera" a poslije je služila nekim običajima kao radionica . Sada se u njoj nalazi hemijska čistionica "Knapić" Uz ovu zgradu nalazi se jedna jednospratna kuća od čerpića podignuta još za turske ere . To je bila porodična kuća u kojoj je on stanovao a kasnije njegovi nasljednici. U prizemnu se nalazili lokali koji suslužili za magazine i radionice. Oštećena je od zemljotresa a nedavno je srušena. Do ove srušene kuće nalazi se prizemna parterna stambena zgrada sa ulazom u kuću kroz dvorište u kome se nalazi pekara . Ovu pekaru je držao Milan Djurdjija otac Mladenov još u prvoj dekadi 20 vijeka sve dok njegov sin nije podigao svoju parnu pekaru.

Ova kuća je bila vlasništvo Djordje Avdanovića a od njegovih nasljednika je kuću i pekaru kupio pekar Insanović koji u njoj stanuje a pekaru i sada drži. Do ove prizemne kuće bila je jedna solidna jednospratna kuća sa komfornim stanovima vlasništvo trgovca Djordje Stričevića sa prolazom u dvorište u kome je bilo još prizemnih kuća a ulici Sime Šolaje bio je dućan u prizemnoj zgradi koji je držao Stričević sve dok nije prešao u svoju novu radnju u Vese "nasleđe ulicu na uglu ove ulice i Kidrićeve koje je do zemljotresa korištena za samoposlugu "Avala". Do ove jednospratne kuće na drumu u parku postojala je jedna na jedan sprat sa drvenim balkonima u ovoj zgradi koja je bila vlasništvo Vakufa stanovao je dugo prvi banjalučki advokat Josip Bajer. Iza parka u kome je bila ova vila bio je voćnjak s jabukama a na južnoj strani bio je put sa drvoredima sa obe strane koji je vezivao Sime Šolaje ulicu u drum .Zbog jabuka kojima je bilo zasadjeno zemljište ovaj prožaz je nazvan "Jabučik".Kada se pristupilo podizanju palate banskih dvora sada Doma kulture sve ove Stričeviće kuće su otkupljene kao i vakufsko zemljište i vila koja se na njemu nalazila, srušene su i napravilo mjesto novoj palati.

Južno od Jabučika prostirale se je zemljište koje danas obuhvata park između Domakulture i Skupštine opštine to je bilo prazno zemljište i po predanju bilo je mezarluk u kome su poginuli Muslimani koji su 1878.g. poginuli u bitci kod Banje Luke sa austrougarskim regularnim trupama . Ovo zemljište bilo je vlasništvo Vakufa . Još za vrijeme austrijske uprave nišani su sa zemljišta uklonjeni , zemljište je pretvoreno u ziratno i na njemu se je sijao kukuruz i sve do 1926.g. ova takozvana Marijina bašta jer je u njoj imala

kavenicu . Neka Marija bila je ruglo Banje Luke. Zemljište je bilo ograđeno žicom i neurednom živom ogradom. Jedno vrijeme negdje oko 1912. g. u toj bašti je na njenom jugozapadnom dijelu trgovac Avgan je podigao od cerada lijepo uređeno prvo kano u Banjoj Luci ali se nije održalo. Isto tako na južnom dijelu bašte nalazilo se veliki drveni paviljon kao ljetna bašta hotela "Balkan" 1926. g. Srbi su u Banjoj Luci pristupili podizanju srpskopравoslavne crkve. . Odustali su od gradnje crkve na starom crkvištu na kome je postojala crkva bila već srušena. To zemljište je vi za vi od parka ispred ~~današ~~ sadašnjeg Arhiva . Crkvena opština otkupila je "Marijinu baštu" od Vakufa i na njoj je bila podignuta nova crkva u srpskovizantijskom stilu visokim kupolama i još većim zvornikom preko 40cm koja je dominirala na ovome trgu koji je oko crkve formiran i uređen. Ograda crkvene porte i sada je ograda parka ,u kome se nalazi spomenik oslobođiocima koji po svojom jednostavnošću ne odgovara mjestu na kome se nalazi. Nova crkva je prilikom bombardovanja Banje Luke 6. aprila 1941. g. bila znatno oštećena ali je ustašama i njihovom stožerniku dr. Viktoru Gutiću ona smetala i on je naredio da se crkva sruši,iako su stručnjaci dali mišljenje da se crkva može popraviti.

Na mjestu gdje se danas nalazi zgrada SO-e na drumu južno od ulice koja je vezivala Gospodsku sada Vese Masleše ulicu sa drumom nalazila se je velika jednospratna zgrada dosta solidne konstrukcije koja je imala ulaz kroz sredinu zgrade iz kojeg je vodilo stepenište na prvi sprat . U prizemlju ove zgrade bile su četiri velike učionice a na spratu zbornica i stanovi učitelja te jedno vrijeme do I svjetskog rata i prostorije srpske čitaonice . Ova zgrada podignuta je za turskog vremena i prema nekim podacima bila je Turska kasarna . Poslije ju je od Turaka otkupila srpska crkvena opština i namjenila je za srpsku crkvenu školu koja je osnovna 1862.g. U ovoj zgradi je jedno vrijeme prešla i bogoslovija koja je najprije bila u crkvenoj zgradi u Pelagića ulici u čijem dvorištu je bila i najstarija srpska crkva koja je za vrijeme bune 1885.g. spaljena od Turaka. Kada je 1908.g. podignuta nova srpska škola na uglu JNA aleje i Šime Šolaje ulice u porti stare srpske crkve . Ova zgrada korištena je sa prizemnim dijelom za radionice i lokale a poslije 1918. g. u prizemlju se nalazile 2 gostionice Mike Majkića i Svetožara Kuruzovića . Ova

zgrada stare srpske škole imala je veliko dvorište koje je ujedno bilo i dvorište hotela "Balkana" koji se nalazio u Gosposkoj ulici. Južnu stranu dvorišta zatvarala je jednospratna zgrada. U prizemnu su bile prostorije hotela "Balkana" i neke radionice a na spratu duž koga se kroz cijelu zgradu protezao drveni balkon bile su dvije prostorije, jedna manja i jedna velika sala. Ove prostorije su za vrijeme austrougarske monarhije bile sjecište Srba u Banjoj Luci jer su služile u neku ruku kao srpski dom, u njima je bila vježbaonica srpskog sokolskog društva prostorije srpskog pjevačkog društva "Jedinstva" u njima su održavana sela i zabave, god. skupštine i drugi sastanci te javna predavanja itd.

Kada se je formiranjem banovine 1930. g. pristupilo izgradnji palate banske uprave sada Opštine skupštine pored hotela Balkana porušene su zgrade hotela "Balkana" i pokraj njega u Sime Šolaje ulici jednospratne zgrade u kojoj je bila apoteka Roberta Bramera i još jedan lokal kao istan pomenutog apotekara te dvorišna zgrada u kojoj je bila sokolana kao i zgrada stare srpske škole i na tom mjestu je podignuta zgrada banske uprave. Do zgrade stare srpske škole bila je jednospratna kuća trgovca Jove Dabovića koja je podignuta i još za turske ere u prizemnu je bila magaza a na spratu stambena ove porodice. Jovo Dabović je također Hercegovac i on je od trgovca prerastao od industrijalca i u Budžaku je imao svoju ciglanu. Ova kuća Dabovića održala se je sve do podizanja nove zgrade u kome se sada nalazi restoran "Kozara" koji je podigao neki Vojvodjanin Jovičin. Do kuće Dabovića bile su dvije manje kuće jedna sa lokalima a druga manja sa prizemljem. U jednoj od njih za vrijeme austrijske uprave država je za vrijeme austrijske uprave ugostiteljsku radnju neki Erdeši i njegove kćerke a drugisu lokali služili zanatlijama. Poslije podizanja centrala ove su kuće srušene a u dvorištu podigao prizemnu zgradu koja je imala ispred cijele zgrade terasu Branko Stričević i tu je bila gostiona "Volan". Ova zgrada i sada postoji i nalazi se u dvorištu velike stambene zgrade koja je podignuta poslije II svjetskog rata a u kojoj se nalazi lokal knjižare "Svjetlost". Zgrada u kojoj je bila gosti-

ona "Volan" sada služi za poslovne prostorije preduzeća "Put2
Do njega se dolazi pasažom koji veže Vese Masleše ulicu i drum
a koja ide ispod zgrade koju je podigla srpska čitaonica za
vrijeme stare Jugoslavije kao srpski dom a u kojoj se zgradi
sada nalazi prodavnica preduzeća "Borovo". Pasaž izlazi ispod
velike stambene zgrade koja je sagrađena na Titovom drumu.
Podizanje ove velike stambene zgrade na Titovom drumu prihva-
ćena su zemljišta na kojima je još za turske ere bila kuća u
bosanskom stilu Pere Betunca . Nešto prije I svjetskog rata
ova kuća je srušena a zemljište je uključeno kao dvorište ku-
će u Vese Masleše ulici koju su kupili braća Divjak koju su
osnovali autoprevozno prevozno preduzeće i trgovinu sa tehnič-
kom robom. Do ovog Divjakovog dvorišta dalje prema jugu nala-
zila se jedna dosta solidna jednospratna zgrada sa lokalom u
prizemlju Cvije Djukića. On je u tom lokalu držao gostionu a na
spratu je stanovao sa porodicom. Cvije je poslije I svjetskog
rata nesretnim slučajem poginuo od eksplozije bombe koju je do-
nio njegov zet podoficir u to vrijeme. Poslije njegove smrti
ovu kuću je kupio advokat Pavša koji je jedno vrijeme bio ad-
vokat u B.Luci. Iza Cvije Djukića kuće nalazilo se je visokom
zidanom ogradom dvorište Ante Jovića mladjeg koje je služilo
za ostavljanje kola njegovih mušterija sa sela. Lokali i
stan ove trg. porodice nalaze se u Vese Masleše ulici koji
lokal i sada postoje. Do nove podignute velike stambene zgra-
de nalaze se dvije solidne zgrade jedna jednospratna a druga
dvospratna . Prva je vlasništvo Mamića Poljokana, U podrumu
ove zgrade nalazi se pekara. Držao je ovu pekaru za stare Jugo-
slavije neki Mocnaj a za stare Jugoslavije Jovo Gotovac, dok
u prizemlju dvospratne zgrade postoji lokal u kome je sada
"Zdravljak" u spomenutoj jednospornoj zgradi nema lokal
ona je u cjelosti namijenjena za stanovanje. Do ove dvospratne
zgrade koja je bila vlasništvo apotekara Tome Mirkovića koji je
imao apoteku u Gosposkoj ulici dograđena je za stare Jugo-
slavije jedna uska zgrada na dva sprata sa lokalom u kojoj drži
fotografsku radnju "Hero".

Poslije ove kuće nalazila se je jednospratna poslovno
stambena zgrada solidne gradnje podignuta početkom 20 vijeka.

U prizemnu su bili lokali koji su poslije spojeni kada je u njima otvorena gostiona. Sjećam se da je tu gostionu držao neki Jevrej zvani Moni i da je u lokalu svirala muzika i pjevale pjevačice. Čija je ovo kuća bila neznam samo znam da je dok sam išao u osnovnu školu u toj kući stanovao Pero Blagojević poreski činovnik sa čijim sam sinom išao u isti razred. Poslije za ~~stare~~ stare Jugoslavije ovu kuću je kupio ugostitelj Lazar Janjatović koji je ranije imao radnju u Dobraševoj ulici a poslije II svjetskog rata držao je isto tako radnje u Titovoj ulici na sektoru između Kastelova šoška i današnjeg "Palasa" i to prvo u Vučića kući a poslije u lokalu Tihaćeka koji je lokal neposredno poslije svršetka I svjetskog rata držao Malinović Mitar a poslije njega preuzeo Janjatović Lazo koji ga je ustupio svome žetu Popović Mihajlu. Poslije oslobođenja Banje Luke 1945. ovaj lokal preuzeo je i vodio Jorgić Rajko sve do likvidacije privatnog sektora u ugostiteljstvu.

Do ove kuće Laze Janjatovića bila je prizemna kuća sa dva lokala. U jednom su bile zanatske radnje a u jednom ~~ra-~~ dovno kafana. Znam da je poslednji u ovoj kući imao kafanu Rajko Marjanović jedan veoma simpatičan ugostitelj koji je završio svoju radnu karijeru odlaskom u penziju, u prvorazrednim hotelima u Opatiji gdje je godinama radio.

Poslije ove zgrade odvojeno većim dvorištem bila je zgrada podignuta još za turskog vremena a sagradili su je trgovci a poslije industrijalci Tomo i Risto Radojević Hercegovci po porijeklu. Oni su imali znatan ekonomski i politički uticaj u banjalučkoj čaršiji još 50-tih godina 19. vijeka. 1855. oni su u Gornjim Podgradcima podigli prvu industrijsku pilanu koja je ujedno bila prva pilana ove vrste u Bosni i Hercegovini i bili su izvoznici gradje iz ove pokrajine. Radulović Tomo imao je sina Josipa kojega je školovao i ovaj je završio šumarski fakultet i bio je jedan od najstarijih šumskih inženjera od školovanih Srba. Njegov sin je Ozren dugogodišnji profesor na srednjoj tehničkoj školi u Banjoj Luci a njegova kćerka Matilda bila je udata za Vladu Jokanovića dipl. pravnika poznatog komuniste još za stare Jugoslavije kada se ustaše 1941. g. nisu mogle da domognu Vladi ubili su mu suprugu. U novoj Jugoslaviji Vlado Jokanović je bio jedan od osnivača univerziteta u Sarajevu i prof. na pravnom fakultetu.

Kuća Radulovića bila je prostrana jednospratna zgrada koja je ležala između Vese Masleše ulice i Titovog drumu na mjestu gdje je sada podignut soliter u kome se nalazi Robna kuća "Borca" iz Travnika . U prizemnu pod cijelom zgradom bili su lokali u kojoj se ulazilo sa sve tri strane zgrade dok je na spratu bilo više stanova . Kuća je bila vrlo jednostavna ali dosta solidna za tadašnje prilike i za turskog vremena u njoj je bio jedno vrijeme austrijski konzulat. Na južnoj fasadi zgrade bio je drveni balkon. Poslije okupacije u ovoj zgradi imao je lokal neki Austrijanac Kastel pa je po njemu šošak i nazvan Kastelov ćošak koji se ~~nakazni~~ danas održao do današnjih dana. Lokale u ovoj kući koristili su mnogi trgovci i zanatlije , sjećam se da je u njoj držao radnju Savo Palikuća a za stare Jugoslavije Pero Bilbija ,¹eko Dimitrijević , Mroš Stefanović i drugi. Ova kuća srušena je radi podizanja solitera a osim toga su srušene i neke šupe u Vese Masleše ulici.

Dalje prema jugu redom je niz kuća koje su sagrađene za vrijeme austrijske uprave sve do "Palasa" koji je podignut za stare Jugoslavije. Ove kuće su sve srušene radi podizanja velike stambeno poslovne zgrade zvane "Titanik" koja se prostirala od Kastelova ćoška pa sve do zgrade Hotela "Palas". Zgrada "Titanika" od zemljotresa je teško oštećena i među prvim zgradama je bila srušena , tako da i sada postoji prazan prostor na kojem je ona ležala.

Niz ovih kuća bio je znatno povučen od linije svih do sad spomenutih kuća od pozorišta do kuće Radulovića. Gradjevinska linija ovog niza kuća odgovara gradjevinskoj liniji istočnoj strani Vese Masleše ulice. Tako je ispred Radulovića kuće i dalje prema "Palasau" bilo dosta veliko proširenje prazna prostora .

U prvim decadama austrijske uprave ovaj prazni prostor je iskorišten ~~da~~ pa je gradska opština bliže prema drumu podigla jednu dugačku zgradu i namjenila je za kasapnice. S druge strane prema istoku na ovu zgradu se je naslanjala druga niža namjenjena za zelenarnice. U prvo vrijeme ove zgrade korištene su za svoju namjenu ali su kasnije lokali korišteni u druge svrhe. Sjećam se da je u lokalu koji je gledao prema Radulovićevoj kući držao mesaru Mićo Popović koji je imao kuću i radnju u Bojića-hanu a do njega u djelu za zelenare bila slastičarna . Poslije za stare Jugoslavije ovi objekti su srušeni a na njihovom mjestu upravo gdje se sada nalazi sat bio je podignut paviljon lista "Politika" koji je srušen

poslije II svjetskog rata .

Prva u nizu kuća na uglu Moša Pijade ulice podignuta je za ustrijske ere jedna solidna jednospratnica koja je užim dijelom bila u Moša Pijadi ulici a dužim u Titovom drumu. Ovu kuću podigao je trgovac Stojan Babić koji je godinama tu držao svoju trgovačku manifakturnu radnju. Na spratu gdje su bile stambene prostorije jedno vrijeme smještene je srpska čitaonica i tu je bila izvjesno vrijeme .

Naime srpska čitaonica je imala svoje prostorije u zgradi koja se nalazila da bi na njenom mjestu . O tome da bi se srpska čitaonica imala svoje prostorije u Stojana Babića kući postoji fotografija koja je izašla u "Glasu" 1972 ili 1973. godine . Na fasadi kuće istaknuta je velika tabla kao firma sa natpisom ove kulturne ustanove . Napomenej m da je u natpisu u "Glasu" pograšno označena lokacija ove zgrade. Pored radnje Stojana Babića u drugom lokalima imao je svoj lokal stari sadržaja Vajkert što se takodje vidi na navedenoj fotografiji. Poslije smrti Stojana Babića u ovoj zgradi je na spratu stanovao njegov zet Risto Milić sa svojom porodicom. Risto Milić je brat naspred spomenutog Lazara Milića . On je imao veliko imanje u Ramićima. Lokali su takodje spojeni i u njemu su bile poslovnice nekih novačkih zavoda i na kraju Filijale prve hrvatske štedionice iz Zagreba.

Do kuće Stojana Babića nalazila se je manje impozantna jednostavna jednospratna kuća sa lokalom za vrijeme stare Jugoslavije tu je bila trgovina konfekcijom pod nazivom "Elka" nekoga Ilijaza Kabilja . U stanu je jedno vrijeme stanovala porodica Petra Bilbije jednog od učesnika u veleizdajničkom banjalučkom procesu koji je bio osuđen na smrt ali je pomilovan na intervencija španskoga kralja Alfoza pa je poslije svršetka rata za stare Jugoslavije sadašnja "ospodska ulica a sada Vese Masleše nosila naziv Alfozaonica. Poslije je Pero Bilbija prešao u Drvar i tamo se bavio trgovinom i bio je član upravnog odbora "Šipada" pa je jednom prilikom neki zadovoljni službenik "Šipada" na željezničkoj stanici u Beogradu ispalio nekoliko metaka na članove uprave koji su se vraćali sa sjednice kojom prilikom su poginuli Petar Bilbija inž. Tihomir Divjak. Brat Divjaka kojju su imala auto-saobraćajno preduzeće u Banjoj Luci. Do ove zgrade nalazila se je jedna dosta niska prizemna zgrada sa masardom .

U njoj su bile tri prostorije a iza kojih se nalazila jedna dosta velika sala. Ovaj lokal držao je neki Nijemac Tihaček i za vrijeme austrijske uprave tu najviše stvračali Njemački kolonisti iz Lijevča Polja, radi ostavljanja zaprega sa kojim su dolazili uz kuću je bilo veliko dvorište. Nasljednici ovog gostioničara držali su ovaj restoran sve do svršetka I svjetskog rata , poslije njih je jedno vrijeme držao ovde takodje ugostiteljsku radnju Mišar Malinović a poslije njega radnju je preuzeo Lazo Janjatović i na kraju Mihajlo Popović kako je već napred rečeno . Mihajlo Popović čije dvorište do ulice podigao jedan prizemni lokal i namjerio ga za mesaru koju je vodio njegov sin Vaso. Međutim poslije je do početka I¹ svjetskog rata tu držao svoju argentursnu radnju Milan Cvjetan zastupnik fabrike alkoholsnih pića "Petar Teslića" iz Siska i pored podizanja ovog lokala ulaz u dvorište bio je slobodan .

Do ove zgrade nalazila se je kuća jednospratna Teodora Vajsa ukojoj je on držao svoju kolonijalnu radnju a na spratu mu je bio stan , kuća je bila solidna kao i kuća koja se do nje nalazila to je kuća trgovca Riste Vukića. U prizemnu ove kuće bio je lokal vrlo prostran i poslije smrti Riste lokal je iznajmljivala njegova žena koja se poslije preuzdala za trgovca Vukosava Gruberovića. Kada je kao što smo kazali Lazo Janjević prešao sa svojom radnjom iz Dobraševe ulice uselio je u ovaj lokal i držao ga dok nije prešao unapred spomenuti restoran Mitra Malinovića. Tačnije ovaj lokal držao ugostitelj Jovo Dimitrijević koji je imao reputaciju jednoga solidnoga objekta, ugostiteljstoga, kao što su i imali lokali Laze Janjetova i Mihajla Popovića.

Preko ljeta ispred lokala postavljeni su stolovi u nekoliko redova i ove navodne bašte ispod lokala bile su vrlo dobro frekventirane. Do ove zgrade nalazila se je jedna uža jednospratna zgrada u koju je držao radnju Bukuz Levi. Zgrada je bila sa visokim parterom tako da se u lokal ulazilo stepenicama. Sprat odnos tavanačke prostorije služile su kao magazini jer zgrada nije imala posebnog ulaza.

Do ove kuće nalazila se je jedna jednospratna niža kuća vjerovatno građena još za turske ere , to je kuća imala dosta niske plafone . U lokalu je držao radnju Hadžiristo Trifković a na spratu je bio stan koji se je izdavao. Do ove kuće nalazila se jedna veća solidna zgrada sa velikim lokalom. Nivo partena bio je dosta iznad nivoa ulice tako da su duž cijele zgrade bili nizovi kamenih stepeništa, Kroz kuću se je

ulazilo u dvorište u kome se nalazio veliki jednospratni manastir. Ova kuća je bila vlasništvo Poljokana koji je držao tu veliku manifakturnu radnju. Ova porodica je tragično za-
vršila, godinu dvije prije početka II svjetkog rata nepoznate
ubice koje su ostale neotkrivene upale su u njihov stan i
sve ih pobile. Pretpostavljalo se je da je ovaj akt bio iz-
ražaj antisemitizma i da su ga izvršili Ljotićevci prema-
jima je policija bila blagonaklona. Do ove kuće a na mjestu
gdje je sagrađen hotel "Palas" bio je ograđeni mezarluk na
kojoj se nalazila na njenom jugozapadnom dijelu jedna mala
primitivna džematska džamija. Za vrijeme stare Jugoslavije
ograda koja je bila prema drumu uklonjena je a ~~tu~~ su izgra-
đene od dasaka dosta primitivni dućaniši u kojima se je
prodavala galanterijska roba, sjećam se da je tu počeo svoju
trgovačku djelatnost moj školski drug iz gimnazije Jozef Nah-
mijas koji je u tom malom dućaniću udario temelj svoje trgo-
vačke djelatnosti koji je razvio tako da je poslije sagrađio
jednu od najvećih trgovačkih objekata u Banjoj Luci lokal ko-
ji se je prostirao između Ferhadije današnje ulice Šoše ~~Mažara~~
i današnje Zagrebačke ulice u kome se danas nalazi tekstili ma-
gazin preduzeća "Krajinauzora". Kada je počela gradnja hotela
"Palas" sve je to uklonjeno džamija porušena i tu smješten ve-
liki hotel koji i sada postoji.

Vrat ćemo se sada opet natrag do Trga oslobođenja. Ju-
žno od ~~na mjestu~~ Štrosmajerove ulice na mjestu gdje se sada
prostire nova zgrada hotela "Bosne" postojao je komplet zgrada
staroga hotela koji je tu podignut u prvoj dekadi austrijske
ere i poslije se proširivao sa svojom čuvenom sjenovitom baš-
tom koja je po podizanju hotela zasadjena kestenjem. Ovaj hotel
podigao je Nijemac Marsli tast Emerha Paskula koji je ovaj ho-
tel držao sve do svršetka II svjetskog rata. Hotel je prvobit-
no bio jednospratna zgrada pred kojom se nalazila novopodignu-
ta bašta. Kasnije je ispred hotela podignuta terasa najprije
otkrivena a poslije sa krovom. Poslije je hotel nadograđen
podignut je još jedan sprat i dograđena još jedna nova dvos-
pratna zgrada u štrosmajerovoj ulici vezana za prvu zgradu.
U prizemnu hotela stare zgrade nalazili su se restoran sala i
šank i kuhinja. U sredini je zgrade je bio ulaz koji ^{već} je do
stepeništa i portirnice.

Zatim je na južnom dijelu zgrade bila velika sala za kafanu. Takav raspored gdje je ~~poslao~~ sve do zemljotresa u kome je zgrada toliko oštećena da se nije mogla opraviti. U dvorištu tu Paskula je za vrijeme stare Jugoslavije podigao dvospratnu zgradu u kome su bili stanovi a dolje u prizemlju pomoćne prostorijehotela. Na kraju dvorišta na zapadnoj strani bila je jedna prizemna koja je gledala na željezničku prugu a u kojoj je prvenstveno stanovao Mersl a kasnije i Paskulo dok nije podigao novu zgradu u dvorište odnosno novu vilu. Na uglu Štrosmajerove i Brće Kavlića ulice. Do hotel "Bosne" na mjestu gdje se nalazi nova zgrada "Električnog preduzeća" i parkiralište ispred stare željezničke stanice bilo je nekoliko solidnih dosta velikih kuća koje su izgrađene za vrijeme austrijske uprave. Prva od njih je bila jednospratna stambena zgrada vlasništvo Isidora Sarafića veletrgovca vrlo imućna čovjekakoji je imao veliki broj nekretnina u gradu te imao vrlo živu veletrgovačku djelatnost u kojoj je uključio i svoja dva sina dok je drugu dvojicu školovao tako da je jedan bio advokat a drugi lekar. Porodica Sarafić imala je istu sudbinu kao i većina Jevrejskih porodica u B. Luci, sva je pobijena osim ove dvojice koji su školovani advokat Mimi kao rezervni oficir bio je u zarobljeništvu u Njemačkoj dok je lekar dr. Žaki bio u partizanima a poslije oslobođena penzionisan je kao pukovnik i upravnik opšte vojne bolnice u Beogradu. Advokat Mimi i sada živi kao advokat u B. Luci. Do kuće Sarafića nalazio se je neizgrađen prostor u kome je mogla da se sagradi ista kuća kao što je bila Sarafićeva. Jedno vrijeme za stare Jugoslavije tu je imao izgrađen kao paviljon fotograf "Pacelt" koji je u B. Luku još za austrije imao svoju fotografsku radnju. Dalje od ovog neizgrađenog zemljišta nalazila se je jedna jednospratna nešto niža kuća sa kapijom kroz prizemlje iste, ta je kuća bila Dave Izraela zeta prodavce Poljokana koja je ovdje bila vrlo mnogobrojna. Njegova kćerka Erna udala se je za Gerškovića jednog od istaknutog par. i pol. rukovodioca u novoj Jugoslaviji. U ovoj kući jedno vrijeme stanovao je i držao svoju kancelariju advokat dr. Dimitrija Žakić kao i zubar dr. Levi zet spomenutog Salamon Hajma Poljokana koja je preživjela pokolj svoje porodice jer nije snjom stanovala.

Do ove kuće nalazio se je jedan komplet kuća koje su zatvarali sa svoju strana dvorište . To je solidna zgrada podignuta za vrijeme Austrije koja je za austrijske ere bila komanda žandamerije a poslije je za stare Jugoslavije korištena kao stambena zgrada dok su u prizemlju adaptirani lokali i bili dućani, koji su održani sve dok nije zgrada srušena. Iza nove Jugoslavije ti su lokali ostali kako oni do drumu tako i oni koji su gledali u baštu koja se nalazila sa desne strane puta koji se prilazilo željezničkoj stanici , tu se nalazila biletarnica auto prevoza Banja Luka a malo dalje ~~ispred~~ Ekspres- restoran sa baštom i čevapčanicom. Južno od puta koji vodi od drumu ka staroj željezničkoj stanici ~~gdje su~~ ~~poslije zrušavanja~~ nalazi se zemljište na kome su poslije zemljotresa podignuta više paviljona koji služe kao lokali za trgovine i to dva na samom drumu a dva na putu ka željezničkoj stanici. Ovo zemljište bilo je za Austrije ogradjena bašta odnosno park ispred željezničke stanice obrastao drvećem a na dnu istoga blizu željezničke stanice i to njenog južnog dijela nalazila se jedna na visokom kamenom temelju podignuta drvena ladara koja je služila kao ljetni restoran, restorana željezničke stanice koji se je nalazio u samoj željezničkoj stanici obuhvaćajući njen južni dio. Ova ladara bila je vrlo prostrana vrlo prijatna izgleda i bila je dobro posjećena ne samo od putnika koji su sačekivali odlazak voza nego i od drugih Banjalučana.

Za vrijeme I svjetskog rata od ovog zemljišta i to na njenoj sjevero-istočnoj strani odvojen je jedna manja parcela na kojoj je podignuto postolje za "Vitez u željeznu" . Ovo postolje bilo je na platou visokom nekoliko stepenicama čoškovima platoua uzdizali su se stubovi na kome je bio krov. Sve je to bilo arhitekstonski dosta dobro rješeno i estetski nije hrdjavo djelovalo. U tom objektu podignut je odnosno postavljen je modelirana figura od drveta koja je služila da se u nju zakivaju željezni klinici sa malo većom glavom a koji su otkupljivani od građana kao njihov prilog austrijskoj državi za vodjenje rata.

Otkrivanje ovoga "spomenika" izvršeno je svečano u prisustvu svih organa vlasti kojom prilikom je spomenik otkrio i prvi udario klinac gradonačelnik Hamdibeg Džinić koji je tom prilikom održao i govor.

Odmah poslije propasti austrougarske monarhije kada je izvršen prevrat u Banjoj Luci 31. okt. 1918.g. građani su spontano srušili i uništili ovaj spomenik a brzo zatim i sam objekat.

Pored navedenih paviljona podignutih poslije zemljotresa koji djelomično prostiru na parku ispred bivše željezničke stanice postoji i sada park ispred terase restorana kod "Lovca" i "Ribolovca" .

Južno od ove bašte a prije nego što je podignut dom "Lovaca" i "Ribolovaca" kao i nova zgrada pošte ovde su bile poslovno stambene zgrade. Na zemljištu koje se nalazi neposredno pokraj bašte ispred željezničke stanice bila je parcela Sime Pišteljića . Na toj parceli na zapadnoj strani nalazila se je jedna stambena zgrada na sprat vjerovatno građena za turske ere u kojoj je Simo Pišteljić na spratu stanovao a u prizemlju je bila magaza . Na južnoj strani udaljenoj lo m od aleje nalazila se jedna solidnija prizemna poslovna prostorija koja je služila za gostionu i imala je duž cijele zgrade terasu. U ovoj zgradi držao je dugo vremena svoju ugostiteljsku radnju Djovani Tabulo a poslije njegove smrti radnju je preuzeo Prosper Salamunić . Ovaj lokal je uvijek bio poznat sa dobrim vinima.

Do ove parcele Sime Pišteljića nalazila se je parcela njegovoga brata Todora Pišteljića . To je bila solidnija jednospratnica kroz koju je vodio prolaz u veliko dvorište u kome je bilo sa svoju strana podignuto više zgrada koje su služile djelom za stanovanje a djelom za lokale zanatlija . Na ovaj način je porodica Todora Pišteljića obezbjedila sebi priličnu rentu poslije Todorove smrti . Na spratu spomenute ulične zgrade bila su dva prostrana stana srednjeg komfora . Ova kuća podignuta je u istoj liniji kao i ona Pišteljića Sime a isto tako i sljedeća vlasništvo Save Miloševića koja je bila nešto niža od prvo navedene i koja je imala veliko zatvoreno dvorište objektima kao i ova prethodna. I ova Miloševića kuća imala je u uličnoj zgradi dva lokala koji su korištene za razne svrhe, do ove Miloševića kuće nalazila se je još jedna jednospratna kuća sa lokalom u prizemlju znatno uža od prethodnih dvaju. Vlasnik ove kuće je bio trgovac manifakturnom robom Bukuz Levi. Još za vrijeme austrije u lokalu je držao svoju poslastičarsku radnju prvi tkz. wuker-beker Heler koji je bio pasionirani biciklista i jedan od organizatora i učesnika poznate trke između

među konja Popovića Lazara i banjalučkih biciklista o kojoj je trci ispjevana pjesma trka Lazareva. Razvojem biciklizma Heler se je preorjentisao u svome radu i otvorio mehaničku radionicu za popravku bičikla kojoj djelatnošću su se bavili i njegovi sinovi ~~kazni~~ a neki i sada.

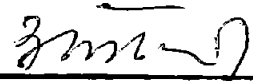
Do parcele Bukuza Levija nalazilo se je prazno zemljište . Ovo prazno zemljište je dio muslimanskog groblja koje je obuhvatalo i ~~zmljište~~ gdje je sada Gradski park, kao i zemljište na kome je sagrađjena velika stambena zgrada fabrike "Rudi Čajavec" iza gradskog parka .

„Tada je sagrađjena željeznička stanica u gradu Banjoj Luci austrijske vlasti su ~~ka~~ se pričalo jedne noći preko mezarluka prosjekli cestu onu koja ide iza parka i tu posadili kestenov drvoređ koji i sada postoji. Tako je groblje duljemice bilo podjeljeno na dva djela. Medjutim isto dobnio je prosječena i cesta odnosno put koji ju je vezao drum i objekte kojim su se podigli na uglu novo prosječene ulice koja je išla ka zapadu iza bivše željezničke stanice (pruga) i novo prosječene ulice koja je išla ka jugu. Tu na ćošku podignuta je jedna prizemna visokoparterna zgrada u kojoj je bila smještena pošta. Tako je muslimanskogroblje i po širini podjeljeno na dva dijela.

Manji dio na kome se sada nalazi stambena zgrada a koju je podigla Banovina poslije svoga osnivanja Austrijanci su podigli mali park koji je bio parkiran , na njemu su bile postavljene klupe a poslije uvođenja vodovoda u parku je bio i mali vodoskok. Ulaz u park je bio sa tri strane i jedna je staza išla preko parka dijagonalom skraćivajući tako prilaz staroj pošti. Drugi dio toga mezarluka bio je neizgrađen i nekultivisan. Na njemu je za stare Jugoslavije podignuo kuću modernu jednospnatnicu dr. Djordje Bukinac gradski ljekar koja i sada postoji. Ostatak mezarluka koji se protezao na jug sve do bolničke ulice koja je vodila od drumu ka novosagrađjenoj bolnici sadašnja Marije Bursać ulica sve do osnivanja banovine bila je nekultivisano prazno zemljište ~~asada~~ zasadjeno šljivama na kome je bilo još nadgrob-nih nišana a ogradjeno je bilo bodljikavom žicom.

Na inicijativu bana Tihomira Milosavljevića pristupilo se je podizanju i uređenju parka koji i danas postoji u kojem

je kasnije postavljen spomenik Petru Kočiću rad vajara Augustinčića a u novije doba i pista Vase Pelagića.

(Zlatko Puvačić)